

УДК 37.015.311:821.161.1(477)

ЛІЛІЯ ДЕМЧЕНКО,
СВІТЛАНА ЄМЕЦЬ
(Полтава)

ВПЛИВ ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ В. Г. КОРОЛЕНКА

Ключові слова: авторська позиція, соціальна активність, хронотоп, художня свідомість, домінанта.

Серед визначних культурно-мистецьких надбань незалежної України, її духовних цінностей гідне місце займає творчість Володимира Галактіоновича Короленка, який став для прогресивного людства безсмертним і величним символом невтомного борця за громадянські права і свободи, за соціальну справедливість, утвердження в суспільстві ідеалів демократії. «Совістю інтелігенції», «адвокатом слабких і пригнічених», «моральним генієм», «апостолом дієвої любові» називали сучасники Володимира Галактіоновича, письменника-гуманіста кінця XIX – початку XX століття, який більше 20 років прожив у Полтаві (із шістдесяти восьми років близько сорока років прожив в Україні, де і написав кращі твори: «В поганому товаристві» – «Діти підземелля» – «Сліпий музикант», «Без язика», «Ліс шумить», «Вночі», «Парадокс» та інші). Центральне місце у творчості В. Г. Короленка посідає «Історія мого сучасника» у чотирьох книгах, автобіографічна розповідь не лише про особисте життя, а й долю його сучасників. Гуманістичний світогляд В. Г. Короленка, його духовне лідерство серед вітчизняної інтелігенції, активна громадянська позиція в захисті кожної людини, гарантуванні її прав на вільний розвиток, недоторканність життя не втрачали актуальності і палких прихильників ще тривалий час після смерті письменника, хоча за радянських часів короленкознавство розвивалося дуже повільно, обминаючи так звані «заборонені теми». Часто-густо дослідники, характеризуючи твори В. Г. Короленка, – зауважує Т. О. Пономарьова – штучно переставляли акценти на другорядне, замовчуючи справжні думки і оцінки письменника [3, с. 40]. Поступово громадськості нав'язувався стереотип В. Короленка як ав-

тора оповідань для дітей. До дорослого читача вони практично не доходили як «незручні» і «нерекомендовані». Творчість В. Г. Короленка досліджували Л. К. Гейштор, Л. Л. Безобразова, Г. Г. Ігнатенко, О. А. Гнізділова, Р. В. Винничук, листування В. Г. Короленка, його щоденники вивчали В. В. Яременко, П. І. Негретов, А. В. Храбровицький. Вивченням фондів літературно-меморіального музею В. Г. Короленка займалися Г. З. Кондрашова, Л. І. Козлова, Л. В. Ольховська.

Завданням нашого дослідження є проаналізувати вплив творчості Т. Г. Шевченка на формування громадянської позиції В. Г. Короленка.

Відомо: влітку 1903 року Володимир Галактіонович разом із родиною переїхав на квартиру в дім лікаря Олександра Вікентійовича Будаговського (вул. Мало-Садова, 1 – нині вул. Короленка) і всією душею поринув у життя полтавців. Спілкувався письменник і з політичними в'язнями, і з революційно налаштованими людьми. «Моя доля – стояти в опозиції до всякої торжествуючої влади» – короленківське гасло справдилося повною мірою і в нашому краї – зауважує Л. В. Ольховська [2, с. 12]. Усе, що відбувалося на Полтавщині, ставало відомим читачам усїєї Російської імперії, бо короленківські публікації з'являлися на сторінках центральної преси. Виник і новий псевдонім «Полтавець», який протягом 1901-1902 років у пресі повідомляв про гостру нестачу шкіл у Полтаві, про руйнацію міського господарства, про корупцію місцевої влади. У «Листах до жителя міської околиці», у замітці «Нова невірна чутка», у зверненні «Християнам і євреям м. Полтави» (1905 р.) письменник-публіцист пояснює співвітчизникам, чого не варто робити, а що робити варто: «... не треба ні громити і буянити, ні навіть схвалювати такі дії, але не треба й сидіти, склавши руки й чекати, що хтось усе повинен за нас зробити. Треба стати громадянином своєї держави, свого міста, своєї вулиці»... «прості люди, – наголошує він, – не хочуть більше вірити вищим чиновницьким самодурам. Вони хочуть самі стати громадянами і піднімати свій голос у вирішенні долі своєї батьківщини. Але свободою потрібно ще навчитися користуватися».

Жив В. Г. Короленко у Полтаві, а працював у Петербурзі: редактор і видавець журналу «Русское богатство» майже щомісяця виїздив на редакційні збори до столиці, а рукописи йому надсилали до Полтави, адже тут, у Полтаві, формувался журнал. Володимир Галактіонович і листувався з авторами, і повертав усім рукописи з виправленнями, з детальним аналізом твору і власним коментарем до нього. Обов'язки редактора петербурзького часопису виконував Короленко до осені 1918 року: більшовики спочатку відібрали папір, потім приміщення редакції, а нерозповсюдженими примірниками часопису «Русское богатство» розтоплювали печі (зовні журнал являв собою солідний фоліант із корінцем телячої шкіри і написами сусальним золотом) [2, с. 19].

У Полтаві Короленко став засновником і головою багатьох благодійних товариств: «Політичного Червоного Хреста», «Всеросійського комітету допомоги голодуючим», «Товариства допомоги військовополоненим» та ін. У 1901–1906 рр. Короленко був головою батьківського комітету жіночої Маріїнської гімназії, де навчалися його доньки Софія та Наталія. У кінці XIX століття Полтава була губернським містом, зазначає Л. В. Ольховська, з населенням 53060 чоловік (згідно з переписом 1897 року), у якому працю-

вали 97 фабрик, заводів та кузень, діяли три бібліотеки, 19 церков різних конфесій. У Полтаві виходили такі газети: «Полтавський вестник», «Полтавщина», «Полтавские губернские ведомости», «Полтавская народная газета», «Рідний край», «Накануне», «Полтавское дело», «Народный голос», «Колокол», «Полтавський край», «Полтавский работник», «Воля», «Зарниця», «Наталка-Полтавка», «Новая газета полтавських социал-демократов», «Рідна думка», «Полтавские отклики», «Народная свобода», «Полтавское слово», «Благонравный полтавец», «Время», «Еврейская рабочая хроника». У той час у Полтаві діяли міська лікарня із психіатричним відділенням, єврейська лікарня та багато приватних лікарів, які могли надавати необхідну допомогу населенню [2, с. 6-7]. З Полтави на весь світ прозвучав мужній голос письменника-гуманіста на захист громадянських прав невинних селян із села Сорочинців Полтавської губернії, розправу над якими вчинив поліцейський каральний загін. Жовтневого перевороту Короленко не сприйняв, справедливо вважаючи, що неможливо досягти неправедними засобами певної мети, був противником головного гасла революції «грабуї награвоване», закликав відмовитися від розкуркулювання у селах.

Володимир Галактіонович Короленко відкрито засуджував засоби, що їх використовували більшовики для утвердження «нового життя». Позиція та настрої Володимира Галактіоновича того часу відбилися в мужніх і чесних «Листах до Луначарського» та «Листах із Полтави». Письменник стверджував: «Мені доводилося багато писати у найтрудніші часи і про найгостріші питання. Статті мої проходили навіть за царської цензури і жодного разу не були спростовані. Я знаю, що означає стверджувати за будь-які наслідки, коли не говорю і не пишу навмання. Через ці розслідування, які проводилися з метою спростування і передання мене до суду, виявляли кожного разу, що я писав навіть менше за те, що міг би написати, але те, що написано, – неспростоване» (Лист перший до Раковського) [6]. Саме через це, – зазначає В. В. Яременко, – правду Короленка спочатку замовчували, а з роками замкнули до спеціальних сховищ, щоб подати «правильного», з боку більшовиків, Короленка, себто в його критиці царизму, гетьманців, денікінців, а про критику більшовиків, викриття більшовицьких злочинів не належало знати [6, с. 20]. Про більшовицькі злочини В. Г. Короленко пише в листах до Луначарського: «У нас продовжується колишне. Часом уночі чуються постріли... Вся наша Полтавщина схожа на пороховий льох» (Лист четвертий до Луначарського) [6]. Звертаючись до Раковського, Короленко гнівно повідомляє про страчених дітей: «Навіть за царської влади соромилися страчувати дітей, та ще в «адміністративному порядку», без суду. Нині в Українській республіці таке адміністративне дітовбивство вже набуває характеру «побутового явища» (Лист дев'ятнадцятий до Раковського) [6]. В. К. Короленко обурюється, що він «довідався, що 9 чоловік розстріляні, серед них одна дівчина 17 років і ще двоє малолітніх. Скільки мій слабкий голос матиме силу, я до останнього подиху не перестану протестувати проти позасудових розстрілів і проти дітовбивства» (Лист третій до А. В. Луначарського) [6]. Із цього ж приводу звертається В. Г. Короленко і до голови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету тов. Петровського: «Справа ця – клопотання щодо малолітньої дочки селянина – Євдокії Пищалки, засудженої полтавською ЧК до розстрілу. Дванадцять чоловік у цій справі вже розстрі-

ляно». І, дізнавшись про амністію для дівчинки Пищалки, В. Г. Короленко зазначає: «... я не можу радіти за нашу батьківщину, в якій могло йтися про розстріл цієї дитини» (Лист третій до Раковського) [6]. Особливо піклувався письменник про покращення життя дітей. Звертаючись як почесний голова Ліги порятунку дітей до голови Директорії УНР В. К. Винниченка, В. Г. Короленко пише: «Ворожнеча і розбрат, які розділяли народності колишньої Росії, мають затихати біля межі, де починається дитинство». Володимир Галактіонович звинувачував більшовизм за дітовбивство – злочин, якому немає прощення. В організованому більшовизмом голоді 1921–1923 років першими гинули діти. Також Короленко звинувачує більшовизм у організації штучного голоду в Україні: у 1918–1920 роках ішла планомірна реквізиція продуктів харчування та їх вивезення в Москву і Петроград, звідки здійснювалася «харчова диктатура». Восени 1918 року в умовах австро-німецької окупації і гетьманщини серед російської інтелігенції Полтави виникла ідея створення благодійної організації, яка б узяла на себе турботу про дітей-сиріт та безпритульних. Поява цієї категорії дітей була результатом чотирирічної світової та громадянської воєн. Ініціатором створення організації був В. Г. Короленко. Володимир Галактіонович так визначив принципи існування Ліги: «Діяльність Ліги – поза політикою, поза класами, поза станами... Немає для нас класових дітей. Метою діяльності Ліги була в першу чергу турбота про дітей-сиріт і безпритульних, порятунок їх від голоду, сприяння фізичному; розумовому і моральному вихованню, розробка питань правового і соціального захисту та ін. Для вирішення цих завдань Ліга порятунку дітей мала налагодити постачання дітей продуктами харчування й одягом, організувати для них притулки, лікарні, школи, санаторії, дитячі ясла і садочки. Кошти для забезпечення діяльності Ліги мали надходити за рахунок зборів і пожертв приватних осіб, допомоги з боку держави і громадських організацій, а також внесків індивідуальних членів Ліги та ін. Із цією метою працівниками Ліги влаштовувалися громадсько-політичні кампанії: «Тижні голодної дитини», «Тижні сухаря» та ін. Протягом короткого часу активістам Ліги вдалося зібрати з різних джерел близько 25 тисяч карбованців, продукти харчування для російських дітей, які голодували і найбільше потерпали від братовбивчої війни та соціально-класових експериментів більшовиків. Уже в лютому 1919 року до Москви було відправлено перший потяг із продуктами кількістю 32 вагони. У березні такий же потяг було надіслано до Петрограда. Навесні 1919 року з ініціативи Ліги розпочалася загальноукраїнська акція надання притулку й оздоровлення дітей, які прибували, рятуючись від голоду, із центральних районів Росії в Україну. З цією метою почали створюватися колонії і спеціальні притулки для цих дітей. Найбільша колонія була розташована в селі Трибах поблизу Полтави, нею керував А. С. Макаренко.

На формування громадянської позиції російськомовного письменника великий вплив мала творчість Т. Г. Шевченка. Твори Великого Кобзаря сприяли формуванню світогляду письменника і громадського діяча, Праведника України Володимира Галактіоновича Короленка, який ще з дитинства полюбив пісенну українську мову, поезію Тараса Шевченка. Тісні, дружні стосунки споріднювали В. Г. Короленка й українських письменників П. Грабовського, Панаса Мирного, І. Тобілевича, М. Коцюбинського. Перша

зустріч письменника й М. Коцюбинського відбулася в Полтаві 1903 року на відкритті пам'ятника І. Котляревському. Багато років майстри слова обмінювалися творами. У журналі «Русское богатство» В. Г. Короленко друкував оповідання М. Коцюбинського «На камені», «Цвіт яблуні», «Він іде». Павло Грабовський переклав українською мовою поему Дж. Байрона «Шильйонський в'язень», а В. Г. Короленко доклав чимало зусиль, щоб надрукувати її без будь-яких поправок і змін, бо, на його думку, «перевод прекрасный». Зворушлива дружба письменника-гуманіста і Панаса Мирного належить до періоду життя В. Г. Короленка в Полтаві. Даруючи В. Г. Короленкові I том своїх творів (1903 р.), Панас Мирний писав: «Славному письменникові землі Руської Володимиру Галактіоновичу Короленкові на знак щирої подяки і глибокої пошани...» В. Г. Короленко цікавився українським сценічним мистецтвом і читав п'єси, подаровані І. Тобілевичем. Щоразу, коли І. Тобілевич приїздив у Полтаву із трупкою П. Саксаганського, він постійно відвідував Володимира Галактіоновича і приносив йому квитки на спектаклі. У родині Короленків збереглися спогади про те, як вони відвідували театр, захоплювалися прекрасним виконанням українських п'єс і виконавським талантом М. Заньковецької. Письменник-демократ В. Г. Короленко неодноразово виступав на захист прав і свобод української мови, підкреслював велику роль І. Котляревського у її становленні: «Он сделал этот мягкий, выразительный, сильный, богатый язык языком литературным, и украинская речь, которую считали лишь местным наречием, с его легкой руки зазвучала так громко, что звуки ее разнеслись по всей России...»

В. Г. Короленко став для прогресивного людства безсмертним і величним символом невтомного борця за громадянські права і свободи, соціальну справедливість, утвердження в суспільстві ідеалів демократії. Він не пропустив жодного випадку, де зневажалось почуття людської гідності та порушувалася соціальна справедливість.

Навчаючись у Рівненській гімназії, Короленко «став марити літературу» [4, с. 275]: учитель словесності В. В. Авдієв знайомив гімназистів із демократичними творами І. Гончарова, М. Некрасова, І. Тургенєва, Т. Шевченка. Історія Шевченкової епохи відзначена появою першої української поеми нового часу – «Енеїди» І. Котляревського, сповнена воєн, повстань, напруженої боротьби між силами суспільного прогресу і реакції, зростанням соціальної і національної свідомості народу.

В. Г. Короленко описує своє перше захоплення творами Тараса Шевченка: «... під впливом легенд старого замку й уривчастого читання (в списках) «Гайдамаків» Шевченка – романтизм старої України ввірвався в мою душу, заповнивши її привидами минулого козацького життя» [4, с. 263]. Про твір «Гайдамаки» Короленко напише: «Крізь красивий туман, у якому геніальним пензлем українського поета були розкидані сповнені життя й руху картини нещадної боротьби, стало проглядати дещо, що зачепило й мене особисто. Гонга, який служив в уманському замку начальником реєстрових козаків, одружився з полькою, і у нього було двоє дітей. Коли гайдамаки під проводом того ж Гонти взяли замок, езуїт приводить до ватажка його дітей-католиків. Гонга вносить і ріже обох «освяченим ножем», а гайдамаки заривають заживо у криниці школярів із семінарії, де навчалися діти Гонти... У поемі нічого не сказано про матір зарізаних дітей. Гонга її проклинає:

*Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?*

Мимоволі думалося: а він же одружився з нею, значучи, що вона католичка, як мій батько одружився з моєю матір'ю... Я не міг не поділяти тієї пекельної туги про те, що тепер

*Не заріже батько сина,
Своєї дитини
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни...*

Цей чотиривірш глибоко застряв у мене в мозку» [4, с. 277]. Відомо, творячи свою поему «Гайдамаки», – зауважують дослідники, – Шевченко переглядав історичні праці і знайомився з описами селянських повстань в Україні. Поетична фантазія малювала йому далекі часи – XVII і XVIII століття, коли українські повстанці і гайдамаки воювали проти польської шляхти, яка поневолила українські землі. Він ніби бачив перед собою убогих хліборобів, що гнули спини з ранку до ночі на родючих ланах України, якими володіли польські пани. Вони встановили «унію», тобто об'єднання православної церкви з католицькою [1, с. 45]. Українське селянство повставало проти польських насильників. Шевченко змалку пам'ятав, як шанобливо розповідав дід Іван про славні дні Коліївщини, коли по українській землі ходили народні месники – гайдамаки зі «свяченими» ножами. Спомини про дитячі дні жили в уяві поета, коли він узявся розповідати про криваві події Коліївщини, і він змалював стихійне і жорстоке повстання гайдамаків як боротьбу за мужицьку правду, за волю, проти насильства польської шляхти. Шевченко схвилювано вираджає гайдамаків у дорогу, у «світ широкий»: ми бачимо Ярему – наймита шинкаря, який уособлює образ волелюбного українського народу. Глибше і різноманітніше подано в поемі образ сотника Івана Гонти з його фанатичною вірністю справі боротьби проти шляхти. В. Г. Короленко захоплювався ідеями народництва, брав участь у демократичному русі, за що був заарештований.

У творі «Історія мого сучасника» В. Г. Короленко згадує, як у засланні в політичній в'язниці Вишнього Волочка (1880 р.) з іншими в'язнями відзначали роковини смерті Т. Г. Шевченка: «Андрієвський виголосив промову про значення Шевченка, яку ми всі прослухали зі співчутливою увагою. Багато знали Шевченка, знали навіть ті, хто не розумів української мови...» [5, с. 143].

В. Г. Короленко вивчав не лише творчість, а й біографію Шевченка. Короленко піклувався про те, щоб життя і діяльність Шевченка були висвітлені якнайповніше, – відзначає Павло Малий [7, с. 28]. Про це свідчить хоч би такий факт. У 1901 році, в сорокаліття із дня смерті українського поета, Короленко надіслав до редакції журналу «Русское богатство» статтю «Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка». Короленко написав вступ до цієї статті, відредагував її: у статті на підставі документів, знайдених в Уральському архіві, розповідалося про деякі моменти перебування поета на засланні. Ми дізнаємося,

що Шевченко «... при всем известном добродушии и мягкости характера, отличался, однако, крайней замкнутостью и необщительностью и производил впечатление человека, погруженного в свои невеселые думы». Шевченку дуже подобалось читання лермонтовського «Гладіатора» і він, звертаючись до молодого юнкера – есаула уральського війська, просив: «А ну, прочитай, мій голубе». Ці вірші справляли на Шевченка сильне враження [8, с. 64].

У спогадах етнографа й історика Г. Коваленка про В. Г. Короленка зазначено: «Зміну громадського настрою і зріст енергії можна було щороку помічати, між іншим, з того, як святкувалися українські свята, наприклад, поминки по Шевченку й інші. Року 1908 і 1909 такі свята могли скромно відбуватися хіба десь у клубі, в невеликому гурті. Року 1910-го Шевченкові роковини відбувалися вже в міському театрі. Подальші роки показували, як поступово зростала хвиля громадянського настрою. В. Г. Короленко (коли на той час був у Полтаві) завжди з'являвся на ті свята, – на панахиду і в театр, щиро вітав промовців і артистів». 1914 р. виповнилося 100 років від дня народження Т. Г. Шевченка. Царський уряд заборонив проведення святкувань, але в багатьох містах Російської імперії відбулися демонстрації протесту прогресивної громадськості. В. Г. Короленко тоді перебував на лікуванні у Франції, однак від себе й членів своєї родини надіслав до Києва вітальну телеграму: «Просимо передати наше сердечне вітання всім, хто шанує пам'ять великого українського поета» [7, с. 128].

Таким чином, творчість Тараса Григоровича Шевченка мала великий вплив на формування громадянської позиції Володимира Галактіоновича Короленка: творчість Т. Г. Шевченка, його життєвий шлях постали в уявленні В. Г. Короленка як еталон, як зразок мужнього борця за свободу, захисника народу, виразника його віковичних прагнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький О. Тарас Григорович Шевченко. Літературний портрет / О. І. Білецький, О. Й. Дейч. – К. : Худ. літ-ра, 1958. – 207 с.
2. Вд. Короленко і Полтава / авт.-упор. тексту Людмила Ольховська. – Полтава : ФОП Говоров С. В., 2010. – 40 с.
3. Володимир Галактіонович Короленко і Рівненщина: До 150-річчя від дня народження : бібліограф. покажчик / укл. Н. М. Кожан, Т. О. Пономарьова. – Рівне : Волинські обереги, 2003. – 56 с.
4. Короленко В. Г. Собрание починений : в 10 т. Т. 5 / В. Г. Короленко. – М. : Гос. изд-во худ. лит., 1955. – 283 с.
5. Короленко В. Г. Собрание починений : в 10 т. Т. 7 / В. Г. Короленко. – М. : Гос. изд-во худ. лит., 1955. – 285 с.
6. Короленко В. Г. «...Что написано – неопровержимо» – «...Що написано – неспростовне» / Володимир Короленко. – К. : Персонал, 2010. – 468 с.
7. Малий П. Д. В. Г. Короленко й Україна / П. Д. Малий. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1958. – 192 с.
8. Русское богатство : ежемесячный лит. и науч. журн. № 2 Февраль. – СПб. : Типография Н. Н. Клобукова, 1901. – 204 с.

ЛИЛИЯ ДЕМЧЕНКО, СВЕТЛАНА ЕМЕЦ

ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА Т. Г. ШЕВЧЕНКО НА ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ В. Г. КОРОЛЕНКО

В данной статье освещены особенности формирования гражданской позиции В. Г. Короленко, его активная борьба за справедливость, честность, социальное равенство.

Освещено влияние творчества Т. Г. Шевченко на политические взгляды и литературные интересы В. Г. Короленко. Исследован жизненный путь В. Г. Короленко и его философские взгляды, прогрессивные идеи и постоянную борьбу за судьбу народа. Выделены особенности индивидуального стиля мастера, а также взаимосвязь с литературными традициями.

Ключевые слова: авторская позиция, социальная активность, хронотоп, художественное сознание, доминанта.

LILYA DEMCHENKO, SVETLANA EMEC

THE IMPACT OF T. G. SHEVCHENKO'S WORKS ON FORMING
OF V. G. KOROLENKO'S CIVIL POSITION

This article highlights the peculiarities of forming of V. G. Korolenko's civil position, his active fight for justice, honesty, social equality. The influence of T. G. Shevchenko's works on the V. G. Korolenko's political views and literary interests is highlighted. The life path of V. G. Korolenko and his philosophical views, progressive ideas and a constant struggle for the fate of the people is investigated. The peculiarities of individual style of master and the interconnections with literary traditions are highlighted.

Key words: author's position, social activity, khronotop, artistic consciousness, a dominant.

Одержано 18.11.2014 р.